

Türkçe Sözcüklerinde Su Kavramının Anlambilim Açısından Özellikleri

Muhittin GÜMÜŞ¹

Öz

Yalnızca insanlığın değil, bütün canlıların varlığıyla ve yaşamasıyla doğrudan ilgili olan anasır-ı erbaa yani dört temel unsur adını verdiğimiz “su, hava, toprak, ateş” arasında su kavramının Türkçeye yansıtılışı ve ifade ettiği anlamlarının sözcüklerdeki kullanım biçimleri yeteri kadar incelenmemiştir. Sözcük araştırmasında tematik incelemeler daha çok köken bilgisi, dil bilgisi; ses, biçim, kelime ve cümle bilgisi çerçevesinde yapıldığı dikkati çekmektedir. Bu çalışmada, Türkçenin anlatım gücünün ve bazı kavramlardaki anlam zenginliğinin tespit edilmesiyle ilgili düzenli bilgiler elde etmek, bunları dil öğrenenlere ve öğretenlere sunmak üzere “su” kavramıyla oluşan birleşik kelimeler, deyimler ve atasözleri incelenmiştir. “Su” kavramıyla ilişkili sözcüğünün Türkçenin anlatım gücüne katkısı ifade edilmiş, anlambilim açısından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Su, sözcük öğeleri, atasözleri, deyim, anlambilim, dilbilim

Semantic Features of the Concept of Water in Turkish Vocabulary

Abstract

Among the "water, air, earth, fire", which we call "anasır-ı erbaa", i.e. the four basic elements that are directly related to the existence and life of not only humanity but also all living things, the reflection of the concept of water in Turkish and the usage of its meanings in the vocabulary have not been sufficiently analyzed. It is noteworthy that thematic analyses in vocabulary studies are mostly made within the framework of etymology, grammar, phonology, morphology, word and sentence knowledge. In this study, compound words, idioms and proverbs formed with the concept of "water" were analyzed in order to obtain regular information about the expressive power of Turkish and the richness of meaning in some concepts and to present them to language learners and teachers. The contribution of the vocabulary formed with the concept of "water" to the expressive power of Turkish was expressed and evaluated in terms of semantics.

Key Words: Water, elements of vocabulary, proverbs, idiom, semantics, linguistics

Atıf İçin / Please Cite As:

Gümüş, M. (2023). Türkçe sözcüklerinde su kavramının anlambilim açısından özellikleri. *Journal of Turkic Civilization Studies*, 4(1), 35-46.

Geliş Tarihi / Received Date: 15.04.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 19.06.2023

¹ Öğr. Gör. - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim-Tercümanlık Bölümü, muhittin.gumus@manas.edu.kg.

GİRİŞ

Türkçe dilbilgisi çalışmalarında ses, biçim ve sözdizimi ön plandayken kelimelerin, cümlelerin ve genel olarak metin ya da konuşmaların anlamları üzerindeki çalışmalar daha geç dönemde başlamıştır. Anlambilim, dilbilgisinin sesbilim, biçimbilim ve sözdizimiyle birlikte dört temel unsurundan biri olup dilin temel işlevi olan iletişimin gerçekleştirilmesinde baş etkindir. Sözcük anlambilimi, cümle anlambilimi, metin anlambilimi başlıkları altında incelenen anlambilim çalışmalarında konuşmada ve yazıda anlamı doğrudan etkileyen vurgu, yalnızca sesbilimiyle değil, anlam bilimiyle de doğrudan ilgilidir.

Batı’da retorik olarak bilinen etkileyici ve ikna edici konuşma sanatı, Doğu’da ise belagat ilmi olarak literatürde yer alır. Belagat, güzel yazma yollarının bilinmesi, fikir ve duygunun “yerinde, yeterince ve zamanında” ifade edilmesi (Yetiş, 1992: 384) biçiminde ifade edilir. Dilbilimciler “İlmü’l belâga (retorik, hitabe) etkileyici konuşmayı temin ettiği için anlam bilimi konularına dâhil edilmiştir. “Sembol, gönderge, sözcükler ve sözlükbirim (<İng. lexeme), düz anlam, yan anlam, dolaylı anlatım, iki anlamlılık, mecaz, teşbih, anlam bilgisi alanları, eş anlamlılık, zıt anlamlılık, eş dizimlik, ifade ve deyim, anlam değişikliği, köken bilgisi çok anlamlılık, eşadlılık, eş yazımlık ve sözlükçülük” anlam bilimiyle bağlantılı konulardan bazılarıdır (Demir’den aktaran Hazar, 2013: 137).”

Türkçenin anlatım gücü ve bazı kavramların anlam zenginliği hakkında düzenli bilgiler elde etmek, bunları dil öğrenenlere ve öğretenlere sunmak üzere “su” kavramıyla oluşan birleşik kelimeler, deyimler ve atasözleri incelenmiştir. “Su” kavramıyla oluşan sözcüklerin Türkçenin anlatım gücüne katkısı ifade edilmiştir.

Bir dilin sözcükleri denilince; o dile ait kelimeler, deyimler, atasözleri, terimler, kalıp sözler, kalıplaşmış sözler, ikilemeler, çeviri sözler, alıntı sözler hatırlanır. Aksan, Türkçenin sözcüklerinin temel niteliklerini genel olarak şu şekilde sıralamaktadır:

Güçlü türetme ve birleştirme yeteneği, Kavramlaştırma sırasında Türkçe en çok somut nesnelere, doğaya dayanmakta, böylece kavramları canlı tutmaktadır. İkilemelerin kullanılışı anlatıma güç veren bir yol olarak yaygındır. Daha Köktürkçe döneminde Türkçe sözcüklerin geniş birçok anlamlılık gösterdikleri göze çarpmakta, bu durum dilin bir yazı dili olarak çok eskilere uzandığına tanıklık etmektedir. En eski belgelerde bile eşanlamlıların sayıca çokluğu dikkati çekmekte, asıl ilginç olan bunların bir bölümünü, birbirine anlamca çok yakın eşanlamlılar oluşturmaktadır... (Aksan, 1996: 43-44).”

Dildeki kavramların doğru anlaşılması için kavramın da tanımlanması uygun olacaktır. “Kavram, bir nesnenin zihindeki tasarımıdır. Bu bir yönüyle nesneye, diğer yönüyle anlama dönük bir ifadedir (Yıldırım, 2019).” İnsanlar dil aracılığıyla anlatma becerilerini (yazılı ve sözlü) sunarken kavramlar yoluyla düşünür, düşündüğünü de dil yoluyla aktarır.

Sözcüklerini oluşturan öğelerin oluşum biçimleri ile dilin kültürü taşıyıcı özellikleri dikkate alındığında dil-kültür ilişkisini de göz ardı etmemek gerekir. “Kültür araştırmalarına yönelik yeni yaklaşımlardan biri de kültür dilbilimidir. Kültürdilbilim, dilbilim ve kültür bilimin örtüştüğü noktada oluşan ve dilde yansıyan halk kültürünü inceleyen bilim dalı olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda kültürlerin bir ürünü olan deyimlerin farklı bir dile çevirisi sorun oluşturabilmektedir (Halan ve Tuna, 2019).”

Türkçede “su” kavramı ile kurulmuş ya da içinde “su” kelimesinin bulunduğu sözcüklerin anlambilimin alt konularına göre sınıflandırılması ve deyimlerin, atasözlerinin ve diğer sözcüklerin oluşumlarıyla ilgili düşüncelerin sistematik biçimde hazırlanması gerekmektedir.

Uçar (2022) Bir Kültürün Özellikleri; Türklerde Su Kültü adlı çalışmada “su” ile ilgili inanışlardan söz ederken dil kültür ilişkisini göz ardı edemeyiz. Söz konusu eserde ayrıntılar dikkat çekicidir. “Türklerde suya yönelik inanışlar yalnızca Orhun Yazıtlarında değil, Çin kaynaklarından

İslam kaynaklarına kadar birçok eserde karşımıza çıkar. Çin kaynaklarına göre Hunlar, yılın belirli bir gününde toplanıp atalarına, Yer-su ruhlarına ve Gök Tanrı'ya kurban sunarlardı. Hunlardan sonra Orta Asya'da kurulan Türk Devletleri'nin de Yer-su'ya, Gök Tanrı'ya güneşe ve aya kurban sunduklarını Çin kaynakları belirtir (İnan, 2018: 18-19; Esin, 1978: 87). Köprülü, 6. ve 7. yüzyıllarda Tujueler (Gök-Türkler) ise yılın beşinci ayında kutsal saydıkları, Tamir nehri kıyısında toplanarak gök tanrısına, yere, Yer-su ruhlarına senede bir defa dini tören yaptıklarını belirtir (Köprülü, 2005: 40; Çeşmeli, 2015: 61).

Türkler, ortaya çıktıkları zamandan beri kara parçalarını susuz düşünmemiş, kara ve suyun dünyada bir bütün olarak birbirini tamamlayan unsurlar olduklarını kabul etmişlerdir (Erdemir, 2011: 822). Bugünkü anlamıyla "su" şekilsel anlamını Göktürkler çağında edinmeye başlamışsa da saygı duyulan bir öge (kült) olarak kullanılması, kaynaklardan takip edilebildiği kadarıyla İskitlere kadar uzanmaktadır (Uçar; 2022).

Kavram oluşturmada somut kavramlara yer veren bir özelliğe sahip olan Türkçenin suyla ilgili inançlarıyla dildeki sözvarlığı ögeleri arasında ilişki ayrıca araştırılabilir.

YÖNTEM

Çalışmayla ilgili kaynak taraması yapılarak konuyu içerik bakımından yeterli derecede temsil edebilecek sözvarlığı tespit edildi. Türk Dil Kurumu'nun Güncel Sözlükteki (2023) "su" maddesi ile buna bağlı alt maddelerde yer alan kavram alanıyla ilgili deyimler, atasözleri, birleşik kelimeler toplandı. Toplanan ögeler içerik analizi yöntemiyle konularına göre tasnif edildi, sayıları ve nitelikleri açıklandı. Deyimler su kavramıyla başlayanlar ile diğer kelimelerle başlayan türleriyle ve alfabetik olarak tasnif edildi. Deyimlerin ve atasözlerinin özellikleri ile birleşik kelimeler betimleme yöntemiyle açıklandı, daha geniş açıklama gerektiren durumlarda yorumlama yöntemine başvurulmuştur.

Evren ve Örneklem

Çalışmanın örneklem grubunu Türk Dil Kurumu'nun Güncel Türkçe Sözlük ile Ömer Asım Aksoy'un Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünde yer alan, içinde "su" kavramının geçtiği atasözleri; deyimler, birleşik kelimeler, kalıp sözler ile anlambilim bağlamında incelenerek ifade ettikleri anlam gruplarına göre sınıflandırılacaktır. Su kavramının kullandığı sözvarlığı ögelerinin içerik analizi ile deyim anlamı, terim anlamı, mecaz, argo anlamları tespit ve tasnif edilecektir. Bu çalışma atasözleri ve deyimler ile birleşik kelimelerdeki "su" kavramıyla sınırlıdır.

Bilimsel araştırma kitabı olarak Aksan, D. (1996) Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi; Aksan, vd. (1981), Dil, Anlam, Sözcük: Anlambilim ve Sözcükbilim Konuları; Arıklı, vd. (1969), Semantik Akımları; Arslan Erol, H. (2008), Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri; .Bilgin, M. (2002), Anlamdan Anlatıma Türkçemiz, Duymaz, E. , Turan A. (2006), Türkçede Anlam Bilgisi; Erdem, M. (2003), Türkmen Türkçesinde Metaforlar; Erkman A., F. (1991), Anlam-Çeviri-Karşılaştırma; Filizok, R. (2001), Anlam Analizine Giriş; Kılıç, V. (2009), Anlambilime Giriş-Temel Kavramlar; İşler, E. (1997), Türkçede Anlam Kaymasına Uğrayan Arapça Kelime ve Kelime Grupları; Uğur, N. (2003), Anlambilim/ Sözcüğün Anlam Açılımı, Yetiş, K. (2006), Belâgatten Retoriğe; Aksan, D. (2004), "Türk Anlambilimini Ana Çizgileri Üzerine", Dilbilim ve Türkçe Yazıları" Kaçalin, M. S. (2019). Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler ile çok sayıda anlambilimin alt dallarına yönelik bilimsel makaleler de mevcuttur. Bunlardan bazıları şunlardır:

Aksan, D. (1994), "Anlam Bilim, İlgili Alanlar ve Türkçe"; Atay, H. (1996), "Semantik", (Alt başlıkları: İnsan ve Hayvan Ayırtacı: Dil, Dil ve Düşünce, Semantik Nasıl Oluyor, Semantiğin Görevleri, Müphemlik, Dil-Oluş-Varlık); Aydın, M. (2003), "Dil Biliminin Yoksul Akrabası: Anlam Bilimi"; Boz, E. (2009), "Sözlükbirimlerin Tanımlanmasına Anlambilimsel Bir Bakış"; Çakır, C. (2004), "Anlamın Bağlam Açısından İncelenmesi: Kök Anlambilim ve Art Anlambilim, Zülfikar, H. (1990), "Eş Anlamlılık ve Ziya Gökalp'ın Eş Anlamlılıkla İlgili Düşünceleri"; Zülfikar, H. (2004), "Metin

Yayınlarında Sözcüklerinin Tespiti ve Anlamlandırılması”; Çetinkaya, B. (2007), “Bağlam İçerisinde Yürek ve Kalp Sözcükleri; Göktürk, A. (1978), “Yazınsal Çeviride Metin-Ötesi Anlam İlişkileri; Uzun, S.L. (1996), “Anlamlandırma Sürecinde Kimi Eğilimler ve Cinsiyet Değişkeni; Gök Kaplan, Y.(2022), Atasözleri ve Deyimlerde Akıl Kavramı vb çalışmalar anlambilim alanında önemli eserler olarak bilinmektedir.

Anlambilim alanıyla ilgili sözlükler de hazırlanmıştır: Ağakay, M. A. (1956), Türkçede Yakın Anlamlı Kelimeler Sözlüğü; Altınörs, Atakan (2000), Dil Felsefesi Sözlüğü; Aslan, S. (2002), “Eşanlamlılık”, Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü; Cevizci, Ahmet (2003), Felsefe Ansiklopedisi; Anlam, Anlama, Anlamlılık, Anlambilim, Anlam Kuramları; Hazar, Mehmet ve Tarhan, Osman (2013), Türk Anlam Bilimi Terimleri Sözlüğü; Karaağaç, Günay (2013), Dilbilim Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu, Türkçede Eş ve Yakın Anlamlı Kelimeler Sözlüğü, Çevrimiçi: <http://tdk.org.tr/esveyakin/>; Vardar, B. (1980), Dilbilim ve Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü; Yalın, Özcan (1998), Türkçede Yakın ve Karşıt Anlamlılar Sözlüğü; Aksoy, Ö.A. (1988) Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü.

BULGULAR

Türkçenin anlatım gücünün ve anlam zenginliğinin yansıtıldığı sözcükleri ögeleri içinde atasözleri ve deyimler gibi kalıp sözler önemli yer tutar. İnsanlar arası iletişimde konuşma sırasında olayların, durumların, davranış ve eylemlerin etkili biçimde anlaşılmasına yardımcı olan atasözleri ve deyimlerdir. Türkçenin geçmişten geleceğe kültürel kodlarını yansıtmada ve aktarmada atasözleri ile deyimler gibi kalıp sözler ve kalıplaşmış sözlerin, söz öbeklerinin sağladığı anlatım gücünden yararlanmanın yolları, bu ögelerin sıkça ve yerinde kullanılması, edebî eserlerden başlayarak medenî, insanî ilişkilerdeki anlama ve anlatma becerilerinin kazandırılmasındaki rolü üzerinde bir farkındalık oluşturmak ve bu konuda anadili Türkçe olanlarla Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlerin sözcük dağarcığını geliştirmek mümkündür.

Atasözleri ve deyimleri ait olduğu milletin ortak hikmetli sözleridir. Atasözleri ve deyimler konusunda çok sayıda derleme, değerlendirme çalışmaları varır ancak yeterli değildir. Bunları tematik anlamda irdeleme, sınıflandırma, anlambilim ve kültürel özellikleri bakımından yorumlama, bunların içinde kavramsal konuları eğitim araç gereci, hedef kitlenin düzeyine uygun dil öğretimi materyali hâline getirmeye yönelik çalışmaların örneğine rastlanmıyor.

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlükte (2023) “su” kavramının sözlük anlamı itibarıyla 7 değişik anlamda kullanıldığı görülür. “Su” kelimesinin tanımları şöyle ifade edilmektedir: **su**, -yu (1. isim Hidrojenle oksijenden oluşan, sıvı durumunda bulunan, renksiz, kokusuz, tatsız): ab. 2. isim Bu sıvıdan oluşan kitle, deniz, akarsu: 3. isim Meyve, sebze vb.nin sıkılmasıyla elde edilen sıvı: Portakal suyu. Domates suyu. 4. isim Bazı kokulu yaprak veya çiçeklerin imbikten çekilmesiyle elde edilen kokulu sıvı: Çiçek suyu. Gül suyu. 5. isim Yemeğin sıvı bölümü: 6. isim Kez: Meyveleri iki su yıka. 7. isim Demir araçları ateşte kızdırdıktan sonra, suya daldırılarak sağlanan sertlik.”

Türkçenin sözcüklerini oluşturan ögelerden atasözlerinde “su” kavramı:

Dil araştırmacıları atasözlerini değişik biçimde tanımlasalar da işlevlerini ifade etmede ortak noktaları vardır. Gök Kaplan (2022: 45) Atasözleri ve Deyimlerde Akıl Kavramı üzerine yaptığı bilimsel araştırmada atasözlerini kalıplaşmış, yapıcı söz öbeği veya cümleyle ortak özellikler gösteren, tek başlarına bir anlam bildiren ve az sözle çok şey anlatan, genellikle şart veya genel düşünce-ana düşünce olmak üzere iki bölümden oluşan, kısa ve öz anlam ifade eden sözcük grupları olarak tanımlanabilir (Karaağaç, 2013: 361; Aksoy, 1988: 15-16) biçiminde ifade eder.

Sözcüklerini oluşturan ögelerin içinde önemli bir yeri olan, yazılı anlatım ve konuşma dilinde az sözle çok şey ifade etme gücüne sahip olan atasözleri “Toplumların asırlarca süren deneyimlerinden ve gözlemlerinden elde ettikleri yargılarını, ortak düşünce ve tutumlarını yansıtan; içinde mecazî bir anlam barındıran, eğitici ve öğretici pedagojik-didaktik) vasfı bulunan kalıplaşmış, kısa ve özlü söz; eş... <https://www.turkedebiyati.org/atasozleri-sozlugu/E.T.16.06.2023>).

Bir topluma özgü olan atasözleri, o toplumun uzun yıllar boyu belirlenen deneyimlerinin, dünya görüşünün, yaşam biçiminin ve anlatım gücünün sergilendiği sözlerdir. Deyimlere olduğu gibi atasözlerinde de Türkçe, konuları canlandırarak somutlaştırarak güçlü bir biçimde ortaya koymakta, onları kalıcı kılan anlatım yollarından yararlanmaktadır (Aksan; 1996, 181).

Güncel Sözlükte “su” maddesinde atasözleri içinde yalnızca iki atasözün yer verilmiş olduğu görülür. Bunlar:

- *Su küçüğün söz (veya sofraya veya yemek) büyüğün*
- *Su uyur, düşman uyumaz;*

Bir dilin açıklanmalı güncel sözlüğünde atasözlerinin tamamının yer alması veya madde başı kelimeyi açıklamada bütün örneklerin sunulması beklenemez. Bu nedenle tematik sözlüklerde her içerikle ilgili tespitler örnekleriyle birlikte sunulur.

Ömer Asım Aksoy’un Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünde (1988) 2667 atasözü içinde “su” kavramının içinde yer alanların sayısı 31’dir. Söz konusu atasözlerinin anlamları ile verilmek istenen mesajlar açıklanmalı biçimde yazılmıştır.

- *Acı acıyı keser (bastırır), su sancıyı.*
- *Akan su yosun tutmaz.*
- *Avradın kazdığı kuyudan su çıkmaz.*
- *Balık çok konuşurum ama ağzım su dolu demiş.*
- *Bıçağı kestiren kendi suyu, insanı sevdiren kendi huyudur.*
- *Derin su yavaş akar.*
- *Dibi görünmeyen sudan geçme (tastan su içme).*
- *Dökme su ile değirmen dönmez.*
- *Dokuz keçe, su geçse; bir deri, soğuk geri.*
- *Eşeği düğüne çağırmışlar; ya odun eksik, ya su demiş.*
- *Göle su gelinceye kadar kurbağanın gözü patlar.*
- *Haydan gelen huya gider (selden gelen suya gider.)*
- *İki pilav arasında bir su gerek.*
- *Kalbur ile su taşınmaz.*
- *Kar susuzluk kandırmaz.*
- *Kimi köprü bulamaz geçmeye, kimi su bulamaz içmeye.*
- *Kır atın yanında duran ya huyundan ya suyundan (tüyünden).*
- *Komşu kızı almak, kalaylı kaptan (tastan) su içmek gibidir.*
- *Köpek suya düşmeyince yüzmeyi öğrenmez.*
- *Malın (tarlanın) iyisi suya yakın, daha iyisi eve yakın.*
- *Selden gelen suya gider.*
- *Şeytan adamı kandırır, ama suyunu ısıtıvermez.*
- *Su akar yolunu bulur.*
- *Su akarken testiye doldurmalı.*
- *Su, başından kesilir.*
- *Su içene yılan dokunmaz.*
- *Su testisi suyolunda kırılır.*
- *Su uyur, düşman uyumaz.*
- *Suyu getiren de bir, testiye kıran da.*
- *Suyun duru akanından, insanın yere bakanından sakın.*
- *Taşma su ile değirmen dönmez.*
- *Suyu görünce teyemmüm bozulur.*

Bu atasözlerinin hedef kitlenin düzeyine göre yazılı ve sözlü anlatımda kullanabilmelerine yönelik bağlamsal içerikler oluşturulduğunda, bir başka deyişle metin anlambiliminin ölçütlerine uygun çalışmalar çerçevesinde materyal hazırlamak yerinde olacaktır.

Türkçenin sözcükte su kavramını oluşturan öğelerden deyimlerde “su” kavramı:

Türkçede deyim “genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği; tabir:” (<https://sozluk.gov.tr/> E.T: 17.06.2023) biçiminde tanımlanır. “Bir dildeki deyimler sözcükte su kavramı içinde yer alır; dili konuşan toplumun anlatımdaki gücünü ve başarısını, benzetmeye, nükteye olan eğilimini ortaya koyan önemli öğelerdir. Deyimler kimi zaman yüzyıllar boyunca değişmeden kimi zaman sözcüklerinde yenilenmeler yaşamakta, yeni deyimler aktarabilmektedir (Aksan, 1996: 31).

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlükte (2023) “su” kavramıyla başlayan 56 tespit edilmiştir:

- su almak
- su basmak,
- su çekmek,
- sudan çıkmış balığa dönmek,
- sudan geçirmek,
- suda pişmiş,
- su dökmek,
- su dökünmek,
- su etmek,
- su gelmek,
- su gibi,
- su gibi akmak,
- su gibi bilmek (veya okumak),
- su gibi ezberlemek,
- (bir şey) su gibi gitmek,
- su gibi olmak,
- su gibi terlemek,
- su görmemiş,
- su götürür yeri olmamak,
- su içinde,
- su içinde kalmak,
- su iktiza etmek,
- su kaçırmak
- su kapmak,
- su katılmamış,
- su kesmek,
- su koyuvermek,
- sular kararmak,
- sular seller gibi,
- (bir şey) su sabun görmemek;
- su vermek,
- suya düşmek,
- suya göstermek,
- suya götürüp susuz getirmek,
- su yapmak,
- suya sabuna dokunmamak,
- suyu az salmak,

- suyu baştan (veya başından) kesmek,
- (bir şeyin) suyu çıkmak,
- suyu ısınmak (veya kaynamak),
- suyu kesilmiş değirmene dönmek,
- (bir yerin) suyu mu çıktı?
- suyuna gitmek,
- suyun akıntısına gitmek,
- suyuna tirit,
- suyun başı,
- suyunca gitmek,
- suyu nereden geliyor?
- suyunu almak,
- suyunu çekmek,
- suyunun suyu, suyu
- seli kalmamak,
- su yürümek,
- su yüzü görmemiş,
- su yüzüne (veya üstüne) çıkmak,

TDK Güncel Türkçe Sözlükte (2023) “su” maddesinde yer almayan ve Ö. A. Aksoy’un Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü(1988) ile A. Kayratova (2023) tarafından hazırlanan “Su Kelimesiyle İlgili Deyimlerin Rusça ve Türkiye Türkçesindeki Anlam Açısından İncelenmesi” adlı yayımlanmamış bitirme tezindeki içinde su kavramının geçtiği 20 deyim tespit edilmiştir:

- aralarından su sızmamak,
- ayaklarına (ayağına) kara su (sular) inmek,
- bin (kırk) dereden su getirmek,
- bir içim su (gibi) (bir şey),
- bir kaşık suda boğmak,
- (bir şey) su sabun görmemek,
- (bir şeyin) üstüne bir bardak (soğuk) su içmek,
- (birinden) gözü su içmemek,
- (birinin) düğününde kalburla (elekle) su taşımak,
- (birinin) eline su dökemez,
- (birinin) pirinci (çok) su kaldırmamak (götürmemek),
- dizlerine kara su inmek,
- ekmek elden su gölden,
- havanda su dövmek,
- içine su serpilmek,
- içtikleri su ayrı gitmemek,
- kalburla su taşımak,
- pişmiş aşı (soğuk) su katmak,
- saman altından su yürütmek,
- köprünün altından çok su aktı,

İçinde “su” kavramının geçtiği 76 deyim olduğu tespit edilmiştir. Deyimlerin her birinin anlamını dijital sistemde ve sözlüklerde kolayca bulmak mümkündür. Bunların pek çoğunun birden çok anlama sahip olması dikkat çekicidir. Örnek: su almak deyiminin anlamları şöyledir:

1. suyu içine çekmek: Ayakkabılarım su alıyor. 2. su yapmak(denizcilik). 3. gemiye içme suyu doldurmak (denizcilik). 4. herhangi bir organdan tedavi maksadıyla su boşaltmak (tıp). 5.

bozukluk, yozlaşma başlamak (mecaz): "Bu güven bir yerinden su alıyorsa o gediği zamanında kapamak gerekir." - Haldun Taner. TDK Güncel Sözlükte (2023) beş anlamı varken buna şişelerde satılan suyu satın almayı da dâhil etmek mümkündür. "Marketten veya büfeden su alır mısın?" biçiminde kullanılmaktadır.

Bir kimseyi sinirlendirmeyecek biçimde davranmak anlamındaki suyunca gitmek deyimini ile hafifçe yıkamak anlamındaki suya göstermek deyimini gibi tek anlamlı deyimlerde de vardır. Yukarıda yer alan 76 deyim anlam sayısı kendi sayısından kat be fazla olduğu anlaşılmaktadır. Derlem çalışmaları içinde kelimelerin eşdizimleri yapıldığında daha sağlıklı veriler ortaya çıkmaktadır. Araştırmacıların mekanik yollarla elde edemediği bilgileri dijital sistemlerden yararlanma yoluyla elde etmesi için sözcük öğelerinin sistematik biçimde derlenmesine, tasnif edildikten sonra dil öğretimi alanında materyal üretiminde, edebî eserlerde yazar ve şairlerin kelime hazinesini zenginleştirmede önemli rol oynayacağı anlaşılmaktadır. Özellikle kelime bulutlarının oluşturulması yoluyla dil öğretimi ilkelerine ve metinlerin

Türkçenin sözcükte oluşturulan öğelerden biri de kalıp sözler bir başka deyişle ilişki sözleridir. Su getirenlere büyüklerin küçüklere iyi dilek olarak söylediği "Su gibi aziz ol!" sözü anlambilim ve kültürbilim açısından da ele alınıp incelenmesi gereken kalıp sözlerdendir. Bu sözle suyun önemi, değeri ve suyu kendisine su ikram edene azizlik, yücelik dileği diğer kültürlerde rastlanan bir durum değildir.

Türkçenin sözcükte birleşik kelimelerde "su" kavramı:

Birleşik kelimelerin içerik bakımından kategorize edilmesiyle aşağıdaki durum ortaya çıkmıştır. İçerik yönünden tasnif edilen sözcükte öğeleri anlamlandırma, anlamı kavrama, davranışa ve beceriye dönüştürmede önemli rol oynar. İçerdikleri anlamlar itibarıyla de 15 başlık altında toplanan söz öbekleri çoğunlukla belirtisiz ad tamlaması ve sıfat tamlaması biçiminde kuruldukları görülür. İstisnai olarak saf su, serbest su, iç su, kara su gibi sıfat tamlamalarının ile havadan sudan (zarf), kibrit suyu, sudan ucuz (sıfat) gibi mecazların yapısı da diğerlerinden farklıdır.

a. Bitki adı olanlar: su baldıranı, su kabağı, su kamışı, su karanfili, su keteni, su mantarları, su mercimeği, su nanesi, su rezenesi, su teresi, su yoncası, su yosunu, superisi, susarımşağı, suşeridi,

b. Hayvan, böcek, bakteri adı olanlar: su akrebi, su aygırı, su biti, su böceği, su çulluğu, su örümceği, su piresi, su samuru, su sığırı, su sineği, su tavuğu, su ürünleri, su yelvesi, su yılanı,

c. Meyve veya bitki sınıfları: arpa suyu, çiçek suyu, çilek suyu, domates suyu, elma suyu, gül suyu, havuç suyu, koruk suyu, limon suyu, meyve suyu, nane suyu, portakal suyu, şalgam suyu, su bitkileri, turşu suyu, üzüm suyu, vişne suyu,

d. Eşya, alet, araç adı olanlar: su bardağı, su bidonu, su bombası, su borusu, su çıkırığı, su değirmeni, su dolabı, su ibriği, su ısıtıcısı, su kabı, su kaydıracağı, su kesesi, su kızı, su saati, su sarnıcı, su sayacı, su tankeri, su taşı, su terazisi, su testisi, su topu, su tulumbası su türbini, suölçer,

e. Mekan, yer, coğrafya: akarsu, iç su, kara su, su basmanı, su cenderesi, su damarı, su deposu, su hattı, su kemeri, su küre, su tabakası, su yatağı, yer altı suları,

f. Bilim alanıyla ilgili: ağır su, altın suyu, bağlı su, besi suyu, er suyu, ham besi suyu, özsu, saf su, safra suyu(denizcilik), serbest su, su altı, su askıları, su basıncı, su bilgisi, su bilimi, su bölümü çizgisi, su korkusu(hidrofobi),su parkı, su tedavisi (hidroterapi), suoku, suyuvarı,

g. Hukuk: kara suları,

h. Yiyecek adı olanlar: su böreği, su muhallebisi, tavuk suyu çorba,

i. Hastalık adı ya da sağlık durumuyla ilgili olanlar: aksu (katarakt), karasu (göz hastalığı), su kaybı, suçiçeği,

j. Ürün, madde adı olanlar: cam suyu, çamaşır suyu, et suyu, ıslatma suyu, katran suyu, kenar suyu, su boyası, su kireci, su mermeri,

k. Olay, durum, hareket adı olanlar: basınçlı su, su baskını, su düzeyi, su kesimi, su seviyesi, su taşkını, tazyikli su,

l. Oyun adı, spor: su kayağı, suyolu,

m. Su türü, isim: acı su, atık su, bengi su (abıhayat),bulaşık suyu, can suyu, deniz suyu, dirim suyu, dümen suyu, içme suyu, kaba su, kaya suyu, kaynak suyu, kireç suyu, küllü su, kuyu suyu, maden suyu, memba suyu, oksijenli su, pis su, sert su, tatlı su, yumuşak su, zezem suyu, sudan sebep

n. Mecaz: havadan sudan (zarf), kibrit suyu, sudan ucuz (sıfat) sugötürmez(sıfat), yüzsuyu,

o. Argo: imamsuyu

YORUM VE AÇIKLAMALAR

Türkçenin sözcük varlığını oluşturan atasözleri, deyimler ve birleşik kelimelerin anlambilimin temel konuları çerçevesinde değerlendirilip kelime bulutları biçiminde hazırlanması hâlinde “su” kavramıyla oluşmuş sözlerin kavranması, yorumlanması, anlaşılması kolaylaşacaktır. İsim tamlaması biçiminde oluşmuş olan deyim anlamı taşımayan birleşik isimlerde mantık olarak eşanlam, zıt anlam aranmaz. Deyimler ise çok anlamlılık, eş anlamlılık ve anlam daralması ve anlam genişlemesi mümkündür. Türkçedeki sözcük varlığı öğeleri bu yönüyle de ayrıntılı biçimde incelenmelidir.

Kelimelerin ve bütün dil unsurlarının anlamlarının inceleyen, çok yönlü bir araştırma alanı olan anlambiliminin araştırma yöntemlerinin gerektirdiği ölçütlere uygun eylem (konuşma ve yazma) sergilendiğinde sağlıklı iletişimin sağlanması söz konusu olacaktır. Dilde anlam konusunu dil araştırmacıları inceler. “Anlambilim, çağdaş dil biliminin ana alanlarından biridir. Anlambilim incelemelerinde, anlama ilişkin bilgiyi tanımlamak gibi genel bir amaç paylaşıyor olsa da birbirinden oldukça farklı yöntemler kullanılabilir. Anlambilim alanının felsefe, psikoloji ve sosyoloji gibi anlamın yaratılmasını ve aktarılmasını araştıran diğer alanlarla güçlü bağlantıları vardır. Bu yüzyılın başlarında, anlambilim alanında pek çok çalışma felsefeciler tarafından yapılmıştır ve hâlâ da yapılmaktadır. Bu komşu alanlarda sorulan soruların bazıları, dil bilimcilerin anlambilim üzerine çalışma biçimleri hususunda önemli etkilere sahip olmuştur. Felsefî, psikolojik veya sosyolojik temellere dayanan farklı tanımları verilebilirse de dil bilimsel bakış açısında anlam, ana dili konuşucularının dile ilişkin doğal bir bilgisi olarak kabul edilir (Uzun, 2022: 60).”

Dilde anlam hangi yollarla oluşur? Oluşan anlamların yorumlanmasının usulleri nelerdir? Dil unsurlarının anlamıyla ilgili olarak konuşucunun dil sezgisi, dil algısı, dile yaklaşımı, dili kullanma becerileri, telaffuz ve bu sese uygun vurgu, ezgi ve tonlamaların başka alıcılar tarafından da aynı duygularla kabul edilmesi vb. hususlar dikkate alınır. Duyulandan veya okunandan anlam çıkarmak anlamlı kılma yetisi ile insanın bilişsel becerilere sahip olmasıyla mümkündür.

“Anlam nedir sorusuna verilebilecek en kestirme cevap şu olabilir: Anlam delalettir. Anlamak dolayısıyla bu delaleti anlamak demektir. Delalet Türkçe karşılığı itibariyle gösterge anlamına gelmektedir ki anlam dizgesi bir gösterge dizgesini, anlama faaliyeti bu gösterge dizgesinin çözümlenmesini ifade etmektedir (İbiş, 2022: 679).” Kavramların anlamlandırılması dilin kendi doğal gelişim içinde gerçekleşirken var olan kavramların göstergelerinin yazılı ve sözlü anlatımda beceriye dönüşmesi beklenir. Atasözleri, deyimler ve birleşik kelimelerdeki “su” kavramıyla ilişkili sözlerin belagat ilminin ilkelerine uygun olarak hazırlanan metinlerde kullanılması, özellikle edebî metinler içinde bağlamsal anlamlarıyla sunulması gerekir. “Kelimelerin kavram alanının sınırlarının çizilmesi onların bağlama göre doğru anlaşılmasını sağlayacak önemli bir unsurdur (Gökkaplan, 2022: 48)” Sözcük anlambilimi, belli bir bağlamı hesaba katmadan sözcükleri ele alarak bir

nesnenin,, bir duygu, düşüncenin belli ses bileşimleriyle dile dönüştürülmesinde tutulan yol, bu bileşimlerin içerdikleri temel anlam ögesi, tasarımlar, duygu değerleri, yan anlamlar, sahne oldukları çeşitli aktarmalar, eşanlamlılık, eşadlılık, tersanlamlılık gibi konuları aydınlatmaya yönelir. (Aksan, 1999: 27). Sözcük anlambilimi başlığı altında anlamlı birimler, kavramlaştırma, gösterge kavramı, kavram ve kavram alanı, anlam; anlam belirleyicileri ve ayırıcıları, temel anlam ögesi ve göndergesel (temel) anlam, tasarımlar ve imgeler, duygu değeri, duygu değeri açısından özel adlar, yan anlam, benzetme, aktarmalar (ad aktarmaları, deyim aktarmaları), çokanlamlılık, eşadlılık, bağlam, eşanlamlılık, tersanlamlılık, bağdaştırma, sözcük anlambiliminde kılınış ve görünüş kavramları ile anlam değişimleri çerçevesinde sözcük öğeleri üzerinde derleme, kelime bulutları ve metin oluşturma çalışmaları yapılabilir. Söz konusu başlıkların tamamına yönelik yeterliliği ve yetkinliği bulunmayanların sözcük öğelerinden dil öğretiminde anlama ve anlatma becerilerini geliştirmeye yönelik materyal oluşturması düşünülemez.

SONUÇ VE ÖNERİLER

- Türkçe Sözcük Anlam Biliminde Su Kavramının Anlambilim Açısından Özellikleri adlı çalışmamızda 33 atasözünde, 76 deyimde, 162 birleşik kelimedede su kavramının yer aldığı tespit edilmiştir. Toplamda 271 sözcük öğesinin “su” kavramıyla ilişkili olduğu anlaşılmıştır. Bu sayıya çokanlamlı kelimelerdeki anlam sayıları dâhil değildir. Dolayısıyla bilgi yerine sözlü ve yazılı anlatımda bunca sözcüğün beceriye dönüştürülmesiyle sözcük dağarcığını geliştirecek olan herkesin düşünme ve üretme yetisini de geliştirecektir.
- Birleşik kelimeler ve atasözleri tek anlama sahipken deyimlerin ifade ettiği anlamlar bir veya birden çok anlam taşıdığı görülmektedir. Eğer her anlama bağımsız bir karşılık verileseydi Türkçenin sözlüklerdeki kelime sayısı bugünkünün birkaç katı olabilirdi.
- Anlamın nesnel boyutunda dil vardır. Anlamın üretimi de dile ilişkin araçlarla mümkündür. Dil soyut kavram olarak kelimeler, cümleler ve metinlerle, konuşma dilinin bütün unsurlarıyla işlev görür. Kavram ve nesne ilişkisi dilin çift yönlü niteliğe ve karaktere sahip olduğunu göstermektedir. Kelimelerin anlamları yalnızca algılanabilir değil, anlaşılabilir karaktere sahip olması nedeniyle anlamak için anlatanın da anlamlı ifadesine ihtiyaç vardır.
- Su kavramının geçtiği atasözleri, deyimler ve birleşik kelimelerin Aksan’ın da ifade ettiği gibi “Türkçe kavramlaştırma sırasında en çok somut nesnelere, doğaya yönelmekte; böylece kavramları daha canlı olarak dile getirmektedir. Bir dilin sözcükte temel sözcük ya da çekirdek sözcükler denen öğeler vardır. İnsanın odak olduğu bir sistem içinde insanın temel ihtiyaçlarını karşılayan soyut ve somut kavramlar içinde yemek, içmek, uyumak, gitmek, gelmek, almak, vermek gibi kavramlar, ona en yakın kişileri gösteren akrabalık adları, sayılar ve insanın maddi ve manevi kültürü içine giren çeşitli kavramlar sayılabilir... Manevi kültür içine giren dinle, kutsal kavram ve kişilerle, gelenek, göreneklerle ilgili sözcükler yine temel sözcükte içinde düşünülmektedir (Aksan, 1996: 26). Su kavramı da temel yaşam maddesi olduğu gibi Türkçenin temel sözcüğünün en önemli kavramıdır.
- Bitki adı olanlar: 15
- Hayvan, böcek, bakteri adı olanlar:14
- Meyve veya bitki sınıfları: 17
- Eşya, alet, araç adı olanlar: 24
- Mekân, yer, coğrafya: 13
- Bilim alanıyla ilgili: 21
- Hukuk: 1
- Yiyecek adı olanlar: 3
- Hastalık adı ya da sağlık durumuyla ilgili olanlar: 4
- Ürün, madde adı olanlar: 9
- Olay, durum, hareket adı olanlar: 7
- Oyun adı, spor: 2

- Su türü, isim: 25
- Mecaz: 5
- Argo: 1

Sözvarlığı öğelerinin tematik sınıflandırma işlemini, dijital sistem içinde derlem çalışmaları çerçevesinde yapmak gerekir. Böyle bir çalışma yazılı eserlerdeki sözvarlığının tespitinde önemli rol oynayacaktır. Anadili veya yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde etkin biçimde yararlanılması amacıyla sözvarlığı öğelerinin dilsel yapılarından çok anlamına, kültürel kodlarına dikkat çekilmesi tarafımızdan önerilir.

ETİK BEYAN

“Türkçe Sözvarlığında Su Kavramının Anlambilim Açısından Özellikleri” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmacının diğer kişi veya kurumlarla yaşanabilecek herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (1996). *Türkçenin Sözvarlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, D. (1999). *Anlambilim; Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlam Bilimi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksoy, Ö. A. (1984-1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü Cilt 1 ve Cilt 2*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Gökkaplan, Y. (2022). Atasözleri ve deyimlerde akıl kavramı, dil araştırmaları. *Journal of Language Studies*, 16(31).
- Haldan, A. ve Tuna, S. (2019). Kültürdilbilim bağlamında almanca deyimlerin çevirisine bir bakış. *Mehmet Akif Üniversitesi sosyal Bilimler Dergisi*, 11(29).
- Hazar, M. (2013). *Türük. Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 137-173.
- İbiş, F. (2022). Sosyal bilimler mantığı üzerine: Anlamın neliği ve anlamanın niteliği. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, 21(2) 675-70
- Kayratova, A. (2023). *Su kelimesiyle ilgili deyimlerin rusça ve türkiye türkçesinde anlam açısından incelenmesi* (Yayınlanmamış Bitirme Tezi). KTMÜ Edebiyat Fak. Mütercim-Tercümanlık Bölümü.
- Uçar, H. (2020). Bir kültürün özellikleri; Türklerde su kültürü. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 7, 24-47.24
- Uzun, L. S. (2022). *Anlambilim; Editör. M. A. Y. Saraç; Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, TÜBİTAK Bilim Yayınları*
- Yetiş, K. (1992). *Belagat; Türk Edebiyatı, TDV İslam Ansiklopedisi*, 5. Cilt, s. 384-387, Ankara
- <https://sozluk.gov.tr/> E.T: 17.06.2023
- <https://www.felsefe.gen.tr/kavram-nedir-kavram-turleri-nelerdir/> (E.T:15.06. 2023)Ömer YILDIRIM Mantık” ve “Modern Mantık” Dersleri Ders Notları, Atatürk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü.
- <https://www.turkedebiyati.org/atasozleri-sozlugu/E.T.16.06.2023>
- https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=11_636783927929219001.pdf

EXTENDED SUMMARY

In order to obtain regular information about the expressive power of Turkish and the richness of meaning of some concepts and to present them to language learners and teachers, compound words, idioms and proverbs formed with the concept of "water" were analysed. In our study titled "Semantics of the Concept of Water in Turkish Vocabulary", it was determined that the concept of water was found in 33 proverbs, 76 idioms and 162 compound words. In total, 271 lexical items were found to be related to the concept of "water". This number does not include the number of meanings in polysemous words. Therefore, by transforming this vocabulary into skills in oral and written expression instead of knowledge, everyone who will improve their vocabulary will also improve their ability to think and produce.

While compound words and proverbs have a single meaning, the meanings expressed by idioms are at least one, but most of them have three or five meanings. If each meaning was given an independent correspondence, it is possible that the number of words in Turkish would be several times higher than it is today. Language is the objective dimension of meaning. The production of meaning is also possible with the tools related to language. Language functions as an abstract concept with words, sentences and texts, and with all elements of spoken language. The relationship between concept and object shows that language has a bidirectional quality and character. Since the meanings of words are not only perceptible but also comprehensible, the meaningful expression of the narrator is also needed for understanding. Synonymy, polysemy are concepts that are formed in the form of a noun phrase, and synonyms and antonyms are not sought in compound nouns as logic. Idioms, on the other hand, are polysemy, synonymy and meaning contraction and meaning expansion are possible. The elements of Turkish vocabulary should be analyzed in detail in this respect.

Among the elements of Turkish vocabulary that reflect the power of expression and richness of meaning, proverbs and idioms have an important place. In interpersonal communication, proverbs and idioms help to understand events, situations, behaviours and actions effectively. In reflecting and transferring the cultural codes of Turkish from the past to the future, it is possible to create an awareness on the ways to benefit from the power of expression provided by proverbs and phrases such as proverbs and idioms and stereotypes and phrases, the frequent and appropriate use of these elements, their role in gaining understanding and expression skills in civilised, human relations starting from literary works, and to improve the vocabulary of native speakers of Turkish and those who learn Turkish as a foreign language.

Proverbs and idioms are the common words of wisdom of the nation to which they belong. There are many compilation and evaluation studies on proverbs and idioms, but they are not enough. There are no examples of studies examining them thematically, classifying them, interpreting them in terms of semantics and cultural characteristics, and turning them into educational tools and language teaching materials suitable for the level of the target audience.

The thematic classification of lexical items should be done within the framework of corpus studies within the digital system. Such a study will play an important role in determining the vocabulary in written works. It is recommended by us to draw attention to the meaning and cultural codes of lexical items rather than their linguistic structures in order to make effective use of them in teaching Turkish as a mother tongue or foreign language.